

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXXI

Neşir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER - Bilgin AYDIN

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXXI

İstanbul - 2008

PONTUS MESELESİNİN TARİHSEL KÖKENLERİ:
XIX. YÜZYILDA TRABZON RUMLARI ÜZERİNE*

Özgür YILMAZ**

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığı ve Anadolu Türklüğünün ölüm kalım mücadelesi verdiği bir dönemde, tarihsel arka planı olmayan bir konuya siyasi çıkarların yüklenmesi şeklinde ortaya çıkan Pontus Meselesi akademik açıdan henüz yeterince incelenmemiş bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Meselenin ortaya çıkışında sadece Yunanistan'ın kurulması ve hemen sonra yayılmacı politikalar gütmesi değil aynı zamanda uluslararası çıkarların da etkili olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile günümüzde Türkiye'nin karşılaştığı pek çok konu nasıl iki ülke arasındaki bir sorundan ziyade gerçekte uluslararası bir boyut taşıyorsa Pontus Meselesi'nin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de oldukça önemli dış faktörler bulunmaktadır. Her ne kadar mesele Türkiye-Yunanistan ilişkileri bağlamında ele alınıp Yunan Megalo İdeası'nın bir uzantısı olarak ifade edilse de aslında oldukça geniş boyutlu bir hadisedir. Bu bakımdan başlangıcından itibaren Pontus Meselesini Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarında patlak veren ulus çatış-

---

* Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

maları çerçevesinde pek çok nedenle örnek değerini taşıyan bir olay olarak açıklamak mümkün gözükmektedir.¹

Konu ile ilgili araştırmalara bakıldığında, mevcut literatürün mesele- nin tarihsel arka planıyla ilgilenmekten ziyade, oluşması yaklaşık bir yüzyıl süren böyle bir hadisede, Rumların 19. yüzyılın sonlarında örgütlenmesini ve Milli Mücadele yıllarının karışık ortamında başlayan silahlı mücadelelerini inceleme eğiliminde oldukları görülmektedir.² Yapılan çalışmalara bakıldı- ğında, kurulması planlanan Pontus Devleti'nin adından dolayı Pontus adının kaynağı, Pontus Devleti gibi kavramların açıklanması ve bölge halkının kö- kenine yönelik bazı tanımlayıcı bilgiler verilerek sorunun üzerinde temellen- dirilmek istendiği geçmiş ile bağlantılı olmadığı ve bunun politik çıkarlar için ajitasyona uğramış bir konu olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile konuyu 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkların Tanzimat ve sonrasındaki reformlar ile kazandıkları haklar, edindikleri eko- nomik güç ve sağladıkları dış destek bağlamında değerlendirerek, konunun gerçek anlamda geçmişine ışık tutacak şekilde araştırmalar henüz yeterince yapılmamıştır.³ Herhangi bir hadisenin ortaya çıkmasında olduğu gibi Pontus

¹ Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-123)", *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İstanbul, 1999, s. 351.

² Bu konuda öne çıkan eserler bkz. Mesut Çapa, *Pontus Meselesi, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Ankara, 1993; Nuri Yazıcı, *Milli Mücadele'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*, Ankara, 1989; Ali Güler, *Yakın Tarihimize Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara, 1995; *Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara, 1995; Yusuf Gedikli(Yay. Haz.) *Pontus Meselesi*, İstanbul, 2002; Mehmet Okur, " Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*,14, 2007; Ankara, 2007, s. 1-28; Yusuf Sarıay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası" *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politi- kası*, Ankara, 1999, s. 1-77; Hamit Pehlivanlı, "Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri", *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Ankara, 1999, s. 79-120.

³ Bunun yanında meseleyi XIX. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmeler ile ele alıp meseleyi bütüncül bir şekilde inceleyen bazı çalışmalara da rastlanmaktadır. Bu konuda Mehmet Bilgin tarafından yazılan ve bölge ile ilgili yazarın diğer makaleleri ile bir- likte Karadeniz'de Post-Modern Pontusçuluk adlı kitabında yayınladığı "Pontus Mesele- sine Tarihsel Bakış" ve "Doğu Karadeniz'de Pontusçuluk ve Etnik Gurup Oluşturma Faa- liyetleri" adlı makaleler Pontus meselesine 19. yüzyıldaki gelişmeler ışığında ve mesele-

Meselesi'nin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde de zannedilenden daha geniş bir tarihsel geçmiş yatmaktadır. Meselenin doğru bir şekilde tahlili, sadece hadisenin 20. yüzyılın ilk dönemlerindeki eyleme dönüşen boyutunun değerlendirilmesi ile değil aynı zamanda sorunun baş aktörleri olan Osmanlı Rumlarının 19. yüzyıldaki iktisadi ve sosyal yapılarının ve hadisenin uluslararası hususiyetlerinin de değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı yenilgisini fırsat bilerek silahlı eylemlere girişen ve 19. yüzyılda imparatorluğun en müreffeh cemaatlerinden biri olan Rumları bu tercihe sevk eden gelişmeleri aydınlatmak, bilinenin aksine sorunun daha da eskilere dayandığını ve belirtilerini daha önceden gösterdiğini de ortaya koyacaktır. Böyle olmakla birlikte bu çalışma Yerasimos'un belirttiği hadisenin "çok yönlülüğü"nü tam anlamıyla ortaya koymak iddiasında değildir. Şüphesiz yeni veriler ışığında konu üzerinde yeni açılımlar yapmak mümkün olmakla birlikte bu çalışma, 19. yüzyılda Trabzon'da Rum cemaati üzerinde durarak, Pontus Meselesi olarak tarif edilen hadiseye değişik bir açıdan yaklaşmayı hedeflemektedir.

Konuya 19. yüzyılda Trabzon Rum cemaati üzerine bazı bilgiler vererek başlamak istiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli cemaatlerinden biri olan Rumlar, Trabzon'da Müslümanlardan sonra en kalabalık cemaati oluşturmaktaydılar. Şehrin Osmanlı idaresine geçmesinden itibaren Rum nüfusu, gerek iç göç gerekse de ihtida hareketleri, Kafkasya'dan olan göçler ve özellikle 19. yüzyılda Rumların Rus topraklarına göçü gibi nedenlerden dolayı azalmıştır.⁴ Bununla birlikte vilayetin Rum nüfusu söz konusu olduğunda tüm vilayet geneli ile Trabzon şehrinin farklı demografik eğilimler

---

nin uluslararası boyutu da dikkate alınarak ele alınmıştır ve bu bakımdan konuyu daha bütüncül bir bakış açısı ile incelemektedirler. Bkz. Mehmet Bilgin, *Karadeniz'de Post-Modern Pontusçuluk*, İstanbul, 2007.

⁴ Gerosimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, çev. Devrim Evcı, Ankara, 1997, s.44; Osmanlı fethini müteakip şehrin demografik durumu hakkında bkz. Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi*, çev. Demet- Heath Lowry, İstanbul, 1981; M. Hanefi Bostan, *XV-XVI Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara, 2002.

gösterdiği görülmektedir. Bu yüzyılın ortalarında, ticaretin yoğun olduğu dönemlerde çevre köy ve kasabalardan şehre doğru bir göç hareketi olmuş, ticaret durgunlaştığında ise bu yeni gelenler ya geldikleri yerlere ya da başka iş imkânları için özellikle İstanbul'a gitmişlerdir.⁵ Şehir nüfusunun hemen hemen her kesiminin kendi içinde %100 oranında artmasının yanında özellikle yan sektörlerde çalışan Türklerin, ticaretin düşüşe geçmesiyle birlikte şehirden ayrıldığı, buna karşın daha iyi eğitime ve iş deneyimine sahip gayrimüslimlerin ise çoğunlukla şehirde kaldığı görülmektedir.⁶ Bu demografik değişim yüzyılın sonlarına doğru Müslim ve gayrimüslim oranlarının birbirine yakın bir şehir tablosu karşımıza çıkarmaktadır. Cemaatlerin oranlarının değişmesi yanında gelişen ekonomik olanaklar yüzyılın başında 15-20 bin kişilik küçük bir sahil şehri olan Trabzon'un nüfusunu yüzyılın ortalarında üç misli artmasına neden olmuş fakat ticari olanaklara bağlı olan nüfus yüzyılın son dönemlerinde düşme eğilimi göstermiştir.

İmparatorluğun içersinde öteden beri özel bir yer işgal eden ve çoğunlukla Batı Anadolu ve Ege adalarında meskûn olan Rumların ticaret, gemi taşımacılığı, bankerlik ve benzeri işlerle uğraşan kesimi bilhassa 19. yüzyılda oldukça zenginleşmiş ve Batı'yla sürekli bir ilişki içersinde olabilmisti.⁷ Tanzimat döneminden itibaren kazandıkları haklarla merkezde ve taşrada yönetim mekanizmasına katılan Rumlar Islahat Fermanı'ndan sonra Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye gibi üst düzey organizasyonlara da dahil olmuşlardır. 1864 Vilayet Nizamnamesi doğrultusunda oluşturulan şehirdeki Meclis-i Umumi'de ikişer Müslüman ikişer de gayrimüslim bulunacaktı.⁸ Bu süreçte Müslümanların yanında Trabzon'da ikinci cemaat olan Rumların idari işlere

⁵ A. Üner Turgay, "Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. B. Braude-B. Lewis, New York, 1982, s. 304.

⁶ Turgay, a.g.m., s. 304.

⁷ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi, c. I*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 84.

⁸ Gülnihal Bozkurt, *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s. 111.

katıldıkları görülmektedir. Bununla birlikte Rum cemaati, Trabzon'un bir liman şehri ve imparatorluğun önemli merkezlerinden biri olması dolayısıyla dış etkilere açık bir yapı sergiliyordu. Özellikle şehrin ticari yükselişiyle birlikte uluslararası bir öneme kavuşması bu etkileşimi daha da arttırmıştır

Şehrin en eski sakinlerinden olan Rumların, tüm imparatorlukta olduğu gibi Trabzon'da da ekonomik ilişkilerde önemli bir yere sahip oldukları göze çarpmaktadır. Şehirde yaşayan Rumlar genelde ticaretle uğraşıyordu. Pek azı ziraat ve diğer mesleklerde çalışmaktaydı. Fakat ilerleyen dönemlerde ticaretle beraber gelen zenginleşme ile daha güçlü bir konuma gelen Rumlar en küçük fırsatları değerlendirerek maddi gelişme vasıtalarını ellerinde toplamaya yöneldiler.⁹

Rumlar sadece şehirdeki ticaret ile ilgilenmiyorlardı. Karadeniz'in uluslararası ticarete kapalı olduğu dönemde bile Rumlar Karadeniz ticaretinde, Müslümanlardan sonra gelen en etkin zümreydi.¹⁰ Fakat 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması, etkisini Trabzon üzerinde de göstermeye başladı ve buna paralel olarak Türk tüccarların geliri azalırken Çarlık ile Eflak ve Boğdan'ın Fenerli Beylerinin himayeci tutumları sayesinde Rumlar büyük bir avantaj yakaladı. Ayrıca Rusya'nın bu bölgeyi etkisi altına alması ve yavaş yavaş Müslüman tüccarların buralardan tasfiyesi, zamanla uluslararası önemli bir ticaret merkezi olan Trabzon'un tüccar zümresini de etkileyecektir. Rumlar bundan sonra özellikle Rusya'nın desteğini arkalarına almış ticarete önemli bir konuma gelmişlerdir. Bunun ötesinde Rumların 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonraki serüvenleri daha farklı bir hal almıştır. Bu savaş ile Rusların Bulgar ve Ermeni reaya ile ilk kez fiziki temas kurmalarının yanında Rus ordusunun

⁹ Abdullah Saydam, "XIX. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Önemi ve Ulaşım Sektörü", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet*, Trabzon, 1998, s. 281.

¹⁰ Karadeniz'in kapalı olduğu dönemde bile Karadeniz limanları arasında sadece ticari değil kültürel bir münasebet de söz konusuydu ve burada da Rum tüccarların da etkisi bulunmaktaydı. Bkz. Constantin C. Giurescu, "Les Relations Des Pays Roumains Avec Trébizonde Aux XIVe- XIXe Siècles" *Revue Roumanie D'Histoire*, 2/1974, s. 242-243

Doğu Anadolu'yu işgal etmesi ve Gümüşhane'ye kadar ilerlemesi Rumları Rus etkisine daha açık bir hale getirmiştir.¹¹ Ayrıca uluslararası ticarete Rusya'nın desteğini almalarının yanında bu kez de Trabzon'un bir transit ticaret merkezi olmasının getirdiği devletlerarası rekabet de Rumlara sığınacakları yeni kapılar açmıştır. Bu bağlamda XIX. yüzyılda bölgedeki Rumların üzerinde etkili olan unsurları iç ve dış unsurlar olarak iki ana kategoride incelemek mümkündür.

I. Cemaat Üzerinde Etkili Olan Dış Unsurlar

Dış unsurlar içerisinde öncelikli olarak sayılması gereken güç şüphesiz Rusya'dır. Uzun yıllar sürdürdüğü politikalar ile güneye doğru inmeye çalışan Rusya hem söz konusu olan bölgeye yakınlığı hem de Osmanlı Rum ve Ermenilerini koruyup kışkırtması bakımından öne çıkan ilk güçtür. Bunun yanında Rusya'nın güneye sızmasını engellemek gibi bölge üzerindeki stratejik hesapları olan İngiltere'nin de diğer bir dış unsur olduğu söylenebilir. Rusya ve İngiltere'nin yanında, önceleri imparatorluğun bir iç meselesi iken uluslararası girişimler sonucunda bağımsız bir devlet olan Yunanistan unsurunu da cemaat üzerinde etkili olan belli başlı dış unsurlar arasında saymak gerekmektedir. Etkinliği ve tarihsel olarak önceliği bakımından izah edilmesi gereken unsur Rusya'dır.

a) Rusya

Bilindiği gibi Rusya'nın yaklaşık yüz yıldır sürdürdüğü bir mücadeleden sonra 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile beraber Karadeniz'de ticaret yapma hakkını elde etmesi ve Karadeniz'deki Osmanlı hâkimiyetinin kırılması 18. yüzyıl Osmanlı tarihinin en önemli hadiselerinden biri olmanın yanında bu antlaşma ile Rusya'nın Osmanlılar karşısında elde ettiği üstünlük Osmanlı Ortodoksların da bundan sonraki kaderini tayin etmede oldukça

---

¹¹ Beydilli, a.g.m., s. 87.

önemli bir gelişmedir.¹² Bundan sonra Rusya, Ortodoksların hamiliğine soyunacak ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politik emellerini gerçekleştirmede Rumlar ve Ermenilerden istifade edecektir. Özellikle etkileri daha sonra görüleceği üzere, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 11. maddesinin en önemli noktalarından biri de Rusların istedikleri yerde konsolosluk açabilmelerine imkân tanıyan maddenin uygulanması olmuştur. Bu hakla birlikte Rusya, etkilerini ilerleyen dönemde özellikle sosyal ve ekonomik hayatta gösteren dengesizliklerin, huzursuzlukların ve entrikaların bir açıdan kaynaklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en yaygın konsolosluk ağını tesis etmiştir.¹³

Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması sonrasında hem Rusların hem de Rumların karşılıklı olarak istifade ettiği bir ilişki söz konusuydu. Rusya uzun yıllardır Karadeniz'e çıkmak ve serbest ticaret yapmak için mücadele ettiyse de aslında bunu gerçekleştirecek bir altyapıya sahip değildi. Ruslar için bu açığı kapatacak olan uzun yıllardır Karadeniz'de tesis ettikleri

¹² Her ne kadar antlaşmanın maddelerine göre Rusya tam olarak Ortodoksların koruyucusu olarak ortaya çıkmasa da Rusya'nın bundan sonraki hedefini göstermesi bakımından önemli bir işaretti. Antlaşma maddelerinin tahlili için bkz. Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara, 2006, s. 131-142.

¹³ İber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler, c. I*, Ankara, 2004, s.385; Yaptığımız tespitlere göre Trabzon'da konsolosluk tesis eden ilk ülke Rusya olmuştur. Turgay 1805'te şehirdeki tek konsolosun Rus konsolosluğu olduğunu söylese de Yerasimos İran ticareti ile ilgilenen Napolyon dönemindeki Fransızların Trabzon'un önemini kavradığını ve 1801 yılında, Trabzon'da ikamet edecek olan yabancı konsoloslardan ilki olan Dupré'nin bu tarihten itibaren şehre yerleştiğini belirtmektedir. Ayrıca yine Fransız kaynaklarının verdiği bilgilere göre, 1796 yılında, içinde Beauchamp'ın da bulunduğu bir Fransız keşif heyetinin Trabzon'a geldiği tarihte, hem Trabzon'da hem de Sinop'ta bir Rus konsolosu bulunuyordu ve bunu ilk Fransız konsolosluğunu Dupré de belirtmekteydi. Bkz. A. Üner Turgay, "Trabzon", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, İstanbul, 1994, s.49; Stephane Yerasimos, "La Communauté Grecque de Trabzon Au 19e Siecle" *Ciêpo, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi - VII. Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 1994, s. 247; Michael E. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus, Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, İstanbul, 2005, s.204-205.

ticaret ağıyla aktif olan Rumlardı.¹⁴ Araştırmalar, Rusların Karadeniz'e ilk çıkmaya başladıkları dönemlerde bu potansiyeli oldukça etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir.¹⁵ Fakat Rumları asıl etkileyen güç Rusların doğuda ve batıda Osmanlılara karşı yaptıkları savaşlar ve Osmanlıların yenilgileri Osmanlı gayrimüslim halkını doğrudan yabancı etkisine maruz kalmasıydı. Nitekim bu süreç içerisinde Trabzon Rum cemaatini etkileyen ilk unsur 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'dır. Bu olay cemaati iki yönüyle etkilemiştir. Bir yandan bu savaş sırasında Doğu Anadolu'nun Rus işgali altında kalması ve buraya ekilen nifak tohumları, bir yandan da savaşın sonucunda yapılan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi bölgedeki Rum nüfusunun kaderini etkilemiştir.¹⁶ Hatta bölgedeki Rumlar için Gümüşhane'nin geçici olarak işgali Yunan bağımsızlığından bile daha etkili olduğu söylenilebilir.¹⁷ Aslında daha genel bir ifade ile yüzyılın başlarından 1916 yılında Rusların Doğu Karadeniz'i işgal etmelerine kadar bölge halkı bizzat da Rumlar üzerinde Rusların oynadıkları oyunlar meselesinin bir bakıma tarihsel geçişine ışık tutmaktadır.¹⁸

¹⁴ Rumların 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'de tesis ettikleri uluslararası ticaret ağı için bkz. Vassilis Kardasis, *The Greeks in Southern Russia, 1775–1861*, New York, 2001.

¹⁵ Theophilus C. Prousis'in XVIII. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında bazı Rus belgeleri üzerinde yaptığı araştırma, Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz'deki ticaretinin genel profilini sunmaktadır. Prousis, Rus bandıralı gemileri işletenlerin çoğunun Karadeniz limanlarında ikamet eden Rum ve İtalyan kökenli gemiciler olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında gemilerin adlarının İtalyanca ve Rumca olmaları ve İtalyan ve Rumlar tarafından işletilmeleri Rusya'nın ticaretinin büyük oranda bu zümrelere dayandığını ortaya koymaktadır. Theophilus C. Prousis, "Risky Business: Russian Trade in the Ottoman Empire in the Early Nineteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, XX/2, Tel Aviv, 2005, s. 201-207

¹⁶ Osmanlı Devleti bu antlaşma ile Yunanistan'ın bağımsızlığını ve toprakların kesin olarak elden gittiğini tanınmasının yanında Yunanistan Osmanlılar aleyhine topraklarını devamlı olarak genişletmeye çalışması başka toprakların da elden çıkmasını hazırlamıştır. Fahri Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1999, s. 184.

¹⁷ Yerasimos, a.g.m., s. 262-263.

¹⁸ Bilgin, a.g.e., s. 145.

Neal Ascherson *Karadeniz* adlı kitabında XIX. Yüzyıl boyunca iki kuvvetin kadim Doğu Karadenizli Rum toplumu üzerinde etkisini gösterdiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki Yunan milliyetçiliği, diğeri de Karadeniz çevresinde yükselen Rus gücü ve ardı ardına savaşlarla Rusya'nın Batı'da Balkanlara, doğuda Kafkasya'nın sahil kesimine ilerlemesidir. Her savaş Anadolu'da Hristiyanlarla Osmanlı otoritesi arasındaki gerilimi arttırarak, Rumların onları hoş geldin ile karşılayan Rus İmparatorluğu'na gitmesine ve çoğunluğu Kafkaslardan olmak üzere Müslüman mültecilerin Karadeniz sahillerine akın etmesine yol açmıştır.¹⁹ Yüzyıl boyunca Rusya'nın Trabzon'daki konsolosları faal bir şekilde bölgedeki Ortodoks halkı ve özellikle zanaatkâr olanları, Çarlık hâkimiyetindeki Kafkasların liman şehirlerindeki altyapı çalışmalarında kullanmak için göçe teşvik etmiştir. Rusya bu hareketle aynı zamanda 1856'dan sonra Müslüman Kafkasyalılardan temizlenen bu bölgeleri bu Rum göçmenler ile doldurmak istiyordu.²⁰ 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra yaklaşık 42.000 Rum, bölge nüfusunun neredeyse üçte biri, Rus ordusuyla birlikte bölgeden çekilmiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra daha fazla Rum bölgeden ayrılarak Gürcistan ve Kırım'a yerleşmiş 1877-

¹⁹ Neal Ascherson, *Karadeniz*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 2002, s. 235-236; Rusların Kırım ve Kafkasları Müslümanlardan temizleme politikalarının bir neticesi olan kitlesel göç hareketleri 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren başlamak üzere Kırım Savaşı (1854) ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında aratarak devam etmiştir. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, Ankara, 1997; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996.

²⁰ Anthony Bryer, "The Pontic Greeks Before the Diaspora" *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, Aldershot, 2002, s. XXXIII. İngiliz Konsolosu G. A. Stewens 10 Kasım 1857 tarihli raporu bu konuyu oldukça iyi açıklamaktadır. "Civar köylerinden Santalı özellikle duvarcı, taş işçisi, tuğla örücü ve inşaatçı yaklaşık 600 Rum ailenin Poti'ye göç etmek üzere olduklarını öğrendim. Orada Rus konsolosu, yapımı düşünülen yeni limanın ve kent inşasında çalışacak olan bu kişilere verilmek üzere toprak ve başka ayrıcalıklar vaat etmiştir." FO524/10'dan Anthony Bryer "The Crypto-Christian of The Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, Varioum Reprints, London, 1998, XVII. Kısım, s. 42; Rusya bu eylemlerine daha sonra da devam etmiştir. Fakat göç edenlerin bir kısmı, Osmanlı topraklarında buldukları huzuru bulamamış olacak ki geri dönme talebinde bulunmuş veya yasadışı yollarla Karadeniz'in güney sahillerine dönmüştür. Bkz Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tınakçı, İstanbul, 2003, s 111.

1878'teki Osmanlı Rus savaşından sonra başka bir göç yaşanmış ve 1880'e gelindiğinde yaklaşık 100.000 Rum çarın Hıristiyan koruması altına sığınmıştır. Bu göçlerin sonuncusu I. Dünya Savaşı sırasında yaşanmıştır. Karadeniz'in güney sahili boyunca ilerleyen Rus ordusu Trabzon'u iki yıl süre ile 1916-1918 yılları arasında işgal etmişti ve ordu çekilirken 80.000 Rum daha misillemeden korkarak Ruslarla birlikte bölgeden çekilmiştir.²¹

Trabzon Rum cemaati nazarında Rusya'nın ayrı bir yeri vardı ve bunu Rus konsoloslarına ve diğer görevlilere karşı göstermekten geri durmuyorlardı. Nitekim bir Rus deniz filusunun veya çarlık diplomatlarından birinin ziyareti Ortodoks kilisesinde düzenlenecek bir dizi kutlama ve toplantı için fırsat yaratıyordu.²² Rumların Ruslara karşı olan bu tutumları 19. yüzyılda şehre gelen seyyahların notlarında ve özellikle de şehirde birbirini kollayan konsolosların raporlarında görülmektedir. Mesela 1869 yılında Trabzon'a gelen Deyrolle, doğru bir öngörüyle Rumların bu eğilimi hakkında: "*Trabzon Rumları ki Ermeniler gibi devletin reaya diye anılan teb'alarıdır. Bab-ı Âli'den ziyade Rusya'ya karşı bir bağlılık, muhabbet göstermektedirler. Onları bu tercihe sevk eden mantığı anlamak kolay değildir. Bence efendinin değişmesi zararlarına olacak*" demektedir.²³ Deyrolle 1869 yılında Rumların durumunu iyi tahlil etmiş olacak ki gelecekteki olası bir siyasi kargaşanın Rum cemaatine yarar getirmeyeceğini belirtmektedir.²⁴ Bunun gibi Rumların Ruslara olan meyli ile ilgili olarak konsolosların verdiği bilgiler de anlamlıdır. Deyrolle'un seyahatinden iki yıl önce, Trabzon'daki İngiliz konsolosu W. Gifford Palgrave raporunda özellikle bazı mahallelerde yabancı ve bilhassa Rusya'nın etkisinin ve entrikalarının oldukça aktif olduğunu, buralar-

²¹ Ascherson, a.g.e., s. 235-236.

²² Augustinos, a.g.e., s. 333.

²³ Théophile Deyrolle, *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a Seyahat*, çev. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul, (trs), s. 16.

²⁴ İngiltere'nin Trabzon Konsolosu Alfred Billioti de 25 Eylül 1873 tarihli raporunda, eğitimli Rumların olası bir Rus istilasının mevcut durumlarını kötüleştirebileceğini düşündüklerini belirtmektedir. Turkey No. 16 (1877), p. 116-118'den aktaran Bilal N. Şimşir, *British Documents on Ottoman Armenians, vol. I (1856-1880)*, Ankara, 1982, Bel. No. 26, s. 73.

daki Hıristiyanları huzursuz etmekle kalmayıp Müslümanların şüphelerini de harekete geçirdiğini belirtmektedir. Palgrave, ayrıca bu tepkinin o zamanda bir sosyal patlamaya dönüşme ihtimalinin olmadığını fakat ilerde olabileceği ihtimalini belirttikten sonra Hıristiyanların ve özellikle Rumların şikâyetlerinin adil olmadığını, amaçlarının çoktan edindikleri eşitlik olmadığını bilakis hâkimiyet istediklerini ifade etmektedir.²⁵ Palgrave'den sonra şehirde görev yapan diğer İngiliz konsolosu Alfred Biliotti 26 Ekim 1878 yılındaki raporunda, Rus konsolosunun tekrar şehre gelmesi üzerine Rum Piskoposunun Rus himayesindekileri kutsadığını belirttikten sonra: “*Rus konsolosunun karaya çıkmasına tanıklık etmek için büyük bir kalabalık toplandı. Konsolosun gelişi ki, bana göre, şehirdeki Rumlar ve Ermeniler tarafından memnuniyetle karşılanıyor*”²⁶ demesi Rumların aşırılıklarının ve Rusya'ya duydukları ilginin bir göstergesiydi.

Rusya ve onun gibi güçlü devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmalarının en önemli araçlarından biri de Trabzon'da da kendini gösteren Himaye (*the protégé*) sistemiydi. Himaye sistemi çerçevesinde imparatorlukta tüm elçilikler hükümetten her bir elçi değişiminde yenilenen pek çok berat elde etti. Bu beratların sadece kendi hizmetkârları için verilmiş olmasına rağmen bazı elçiler, bu ayrıcalığı suiistimal ederek, beratları zengin Rum, Ermeni ve Yahudi reayaya satmaya başladı.²⁷ Önceleri kapsamı böylesine çok geniş düşünülmeyen himaye sistemi zamanla Avrupalıların elinde bir silaha dönüştü. Böylece bu uygulama *beratlı* denilen özel ayrıcalıklı bir sınıf yarattı ki bunlar verilen bu ayrıcalık sayesinde ticari işlemlerde vergi muafiyeti ve ayrıcalıklı muamele hakkı elde ettiler. Bu uygulama özellikle Kırım Savaşı sırasında yoğunluk kazanmakla birlikte savaştan sonra Osman-

²⁵ FO 195/812'den Bryer, *The Crypto-Christian...*, s.67.

²⁶ FO 424/76'dan aktaran Bilal N. Şimşir, a.g.e., Bel. No. 110, s.242-243; Bunun ötesinde Rumlar ve özellikle Trabzon'dakiler, Rus imparatorunun ve İmparatorluk ailesinin koruması ve refahı için kiliselerinde dua ediyordu. Salahi R. Sonyel, *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993, s.197.

²⁷ Sonyel, a.g.e., s. 197; Himaye sistemi hakkında ayrıca bkz. Salahi Sonyel, “The Protege System in the Ottoman Empire and its Abuses”, *Bellefen*, LV/214, Ankara, 1991.

lı İmparatorluğu'nun her vilayetine yayıldı. Böylece ülkenin önemli ticari merkezlerinde binlerce yerli Hristiyan, Avrupalı güçlerin koruması altına girdi.²⁸

Himaye sisteminde aynı süreç Trabzon'da da oldukça açık bir şekilde yaşandı. Özellikle A. Üner Turgay'ın *Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict* adlı makalesinde Trabzon'da yaşanan himaye altına alma olayları ve bunların sonuçları açık bir şekilde görülmektedir. Gayrimüslimlerin aldığı beratlarla özellikle ticari alanda Müslümanlarla olan rekabetlerinde daha avantajlı çıkmaları, zamanla Müslüman toplumunun tepkisini çekmiş, 1869 yılında bu tür suiistimaller kontrol altına alınmasına rağmen Müslümanlar arasında huzursuzluk tohumları çoktan ekilmişti.²⁹ Himaye konusunda özellikle Rusya ve İngiltere arasında bir çekişme yaşanmaktaydı. Mesela İngiliz konsolos Palgrave'in 1868 yılı raporuna göre Trabzon'daki Rus konsoloslughuna bağlı 343 kişi bulunmakta ve bunların çoğunluğunu da Osmanlı vatandaşı Rum ve Ermeniler oluşturmaktaydı.³⁰ Şehirdeki Rus ve İngiliz konsolosu korumaları altındakilerin sayısını arttırmak için devamlı bir çekişmenin içindeydiler ve sürekli olarak birbirlerinin faaliyetlerini rapor etmekteydiler³¹ ve bu rekabet, İngiliz- Rus mücadelesinin gayrimüslim Osmanlı tebaası üzerinde adeta bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸ Turgay, *Trade and Merchant.*, s. 297.

²⁹ Turgay, *Trade and Merchant.*, s.293.

³⁰ İsmail H. Demircioğlu, "İngiliz Konsolosu Palgrave'e Göre 1868'de Trabzon Konsoloslukları", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih – Dil – Edebiyat Sempozyumunu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)*, c. I, Trabzon, 2002, s.488.

³¹ Trabzon'daki İngiliz konsolosu Stevens, 9 Ekim 1858 tarihli raporunda şöyle diyordu: "son iki yada üç ay içersinde Rusya himayesi altına girenlerin sayısını vermek imkansızdır; fakat bunların rakamı 200 kadar hesaplanabilir ki, pek az bir istisna ile hepsi Hristiyan toplumunun bireyleridir". Stevens aynı zamanda hükümetin yöneticilerine, bu beratlılara karşı nasıl tavır takınılması gerektiğini de belirtmektedir. FO 524/12'den Bryer, *The Crypto-Christian*, s.50

b) Yunanistan

Trabzon Rumları üzerinde etkili olan diğer bir dış güç olarak Yunanistan'ı zikretmek mümkündür. Her ne kadar Rusya kadar etkili olmaktan uzak ise de takip ettiği politikalar ile Rumları etkilemiştir. Yerasimos Trabzon Rumlarının Rusya'ya karşı olan ilgilerinin belli bir zaman sonra Yunanistan lehine değiştiğini, Rus konsolosların yerini Atinalı konsolosların aldığını, bu konsolosların halkı etkilediğini ve Yunan çıkarları ile halkın kendisini daha fazla özdeşleştirdiğini yazmaktadır.³² Milliyetçilik duygusunun etkisi ile Yunanlılara karşı bir ilgi ortaya çıkmaya başladıysa da 1829 ve 1877 yılında olduğu gibi 1916'da da şehri işgal eden Rus askerlerini karşılayanlar yine 19. yüzyılda çarlığın diplomatlarına karşı bir bağlılık hisseden ve onlarla birlikte göç etmekten başka seçenekleri olmayan Rumlardı.³³

Cemaatin okumuş ve uluslararası bağlantıları olan elit kesimi hem Fransız İhtilali'nin yarattığı fikirlerden hem de bunun imparatorluk içindeki en mühim neticelerinden biri olan Yunan isyanının meydana getirdiği fikir hareketlerinden oldukça etkilenmiştir. XIX. yüzyılın ortalarına dek Trabzon vilayeti sakinlerinin ezici çoğunluğunda ulusal kimlik bilinci yoktu. O döneme kadar Trabzon vilayetinde ve tüm Doğu Karadeniz'de halk kitleleri ya Müslüman dini kimliğini ya da Ortodoks Hıristiyan (Rum) dini kimliğini biliyordu. Anadolu'daki halk kitlelerinin ulusal kimliği, özellikle 1839 Tanzimat reform fermanı sonrası dönemin yapay bir ürünüdür.³⁴ Yunan Devleti kuruluşundan hemen sonra dört bir tarafa yayılmış ve artık farklı nitelikler arz eden Helenizm dünyasının siyasi sözcüsü ve kültürel lideri rolünü benimsemeye başlamıştı. Buradan hareketle kurulmasından sonra Yunan Kralığı, Osmanlı topraklarındaki Ortodoks Rumların durumunu etkileyen önemli unsurlardan biri haline geldi.³⁵ Hatta Yunanistan'ın Trabzon konsolosu Yu-

³² Yerasimos, *La Communauté Grecque*, s. 265.

³³ Bryer, *Pontic Greek*, s. XXXIII.

³⁴ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul, 2005, s. 180.

³⁵ Augustinos., s. 308-311.

nan irredentizminin savunuculuğunu yapmaktan da çekinmemiştir. Fransa'nın Trabzon konsolosunun Girit İsyanı sırasında şehirdeki havaya ilişkin verdiği bilgiler oldukça önemlidir: *“Doğru olan tek şey, Trabzon Rum nüfusunun Girit isyanını öğrendiğinde Girit’li isyancıların Türkleri adadan atmalarını ve Epir ve Taselya’nı Osmanlı boyunduruğundan kurtulmasını görmek istediklerini yüksek sesle ifade etmekten çekinmedikleridir; bazı Türk eşrafın önünde, Müslümanları çok yaralayacak sözler söylendi ve Yunan konsolosunun kendisi bile, Rumları yatıştırmaya çalışacağına, Rumlara Krallığın yakında büyüyeceği umudunu aşılıyarak baharda Ortodoks Hıristiyanların dileklerinin gerçekleşeceğini söyleyerek onları daha da coşturuyordu.”*³⁶ Her ne kadar şehirdeki diğer konsoloslar kadar etkili olmasa da Palgrave, Yunan konsolosunun Rus konsolosu ile yakın bir ilişkisi olduğunu belirtmektedir.³⁷

Aslında Doğu Karadeniz’de bir Pontus devletinin kurulması fikri Filik-i Etery’a’nın kuruluşu ve Yunanistan’ın bağımsızlık kazanması sırasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira Karadeniz bölgesi Pontus adıyla Yunan Megalo İdea’sının hedeflerinden biri olarak gösteriliyordu ve bundan dolayı 1830’lu yıllardan itibaren bölgeye olan ilgi artmıştır.³⁸

Yunanistan’ın kurulmasının ve izlediği politikaların ötesinde Doğu Karadeniz Rumları üzerinde asıl etkili olan unsurlardan biri de ileride değişeceğimiz eğitim alanında Yunanistan kaynaklı gelişmelerdir.

c) İngiltere

Rusya ve Yunanistan’dan sonra bölgedeki Rumları etkileyen diğer bir unsur ise İngiltere’ydi. Bilindiği gibi Karadeniz’de 1774 yılından sonra, önce Rusya, daha sonra da sırasıyla 1784 yılında Avusturya, 1802 yılında İngiltere ve Fransa ile son olarak küçük Avrupa devletleri ticaret yapma izni elde

³⁶ Yerasimos, La Communaute Grecque, s. 264.

³⁷ Demircioğlu, a.g.e., s. 489.

³⁸ Sarnay, a.g.m., s. 5.

etmişlerdir. Karadeniz'in bu şekilde yabancı ülkelere açılması beraberinde ticari faaliyetlerde bir artış getirdi. Fakat bölgenin asıl önem kazanması 1830'lu yıllara tekabül etmektedir. Bu gelişme bölge üzerinde özellikle İngiltere ve Rusya arasında yeni bir rekabet dönemini de başlatmış oluyordu. Trabzon-Erzurum güzergâhının başlangıç noktasını teşkil eden Trabzon merkez olma üzere bölgenin önem kazanmasında özellikle İngilizlerin ticari çıkarları etkili olmuştur. İngilizler yaklaşık iki yüz yıl önceden beri İran'a yönelik yapmak istedikleri ticareti artık Trabzon vasıtası ile gerçekleştirebileceklerdi.³⁹ Trabzon'un tercih edilmesinde İngilizlerin sadece mallarını İran pazarına sokmaları için daha kısa bir yol aramaları değil aynı zamanda İran ipeğini daha ucuz maliyetle elde etmeleri için yeni bir rota aramaları da etkili olmuştur.⁴⁰ İngilizlerin İran'a yönelik ticari faaliyetlerinin başlaması aynı zamanda şehirde bir konsolosluk kurulmasını da gerektiriyordu. Trabzon-Tebriz yolunun daha kârlı olduğunu anlayan İngilizler 1830 yılında Trabzon'da bir konsolosluk açarlar ve şehirdeki ilk İngiliz konsolosu James Brant olur.⁴¹ İngilizlerin Trabzon-Tebriz güzergâhını tercih etmeleri ve bunun karşısında da Rusya'nın bu güzergâha alternatif yollar tesis etmesi bir bakıma İngiliz-Rus rekabetinin bölgede kendisini göstermesi idi. Nitekim İngilizlerin amacı imparatorluk için hayati önem taşıyan Hindistan'a olan bağlantının Rusya gibi büyük bir güç tarafından tehdit edilmesini engellemektir. Bu bakımdan İngiltere'nin Karadeniz'de ticaret yapmaya başlaması kendi endüstrisinin ihtiyacı olan hammadde için yeni bir alanı ortaya çıkarmanın yanında, İngiltere'nin bölgedeki varlığı Rusya'nın büyüyen politik ve stratejik önemi için bir kontrol görevi de görüyordu. Rusya'nın İran'a ve daha doğuya doğru

³⁹ İngilizlerin Karadeniz'de ticaret yapma isteği 17. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Fakat bu hakkı elde etmeleri 19. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, London, 1964. s. 49 ve 181.

⁴⁰ A. Üner Turgay, "Ottoman British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century", *Economie et Societes dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe-deput du XXe siecle)*, der. J. Louis Bacqué Grammont, P. Dumont, Paris, 1983, s. 299-300.

⁴¹ Charles Issawi, "The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: The Rise and Decline of A Route", *International Journal of Middle East Studies*, I, 1970, s. 18-19;

yayılan nüfuzu İngilizlerin buradaki pozisyonlarını tehlikeye atabilirdi.⁴² Bu maksatla belli bir dönem İngilizler için Güney Karadeniz'deki en önemli nokta olan Trabzon'daki İngiliz konsolosları Rusya'nın politikalarını yakından takip etmekteydi. Özellikle himaye konusunda İngiliz konsoloslar Rusya'nın faaliyetlerini rapor etmekte ve hatta zaman zaman da kendi çıkarları söz konusu olduğunda yerel yöneticilere baskı yapmakta ve şehirde yaşanan herhangi bir olumsuz durumu İstanbul'a rapor etmekteydiler. İngilizler Rusya'nın bölgede güçlenmesin engellemek için Osmanlı hükümetinden Trabzon-Erzurum yolunun koşullarını iyileştirmesini istiyordu.

Her ne kadar İngiliz konsolosu Rusya'yı rapor etse de kendisinin yapmış olduğu himaye altına alma çalışmaları az da sayılmazdı. Yine Turgay'ın vermiş olduğu rakamlara göre 1855 yılında Trabzon'da İngiliz himayesinde 67 kişi bulunuyordu.⁴³ İngilizler, Trabzon şehrinin sosyal yapısına bu şekilde himaye sistemi vasıtasıyla müdahale etmenin yanında gayrimüslim vatandaşların savunuculuğunu da yapıyordu.⁴⁴ Oysaki diğer bir İngiliz konsolosu Palgrave, gayrimüslimlerin mahkemelerde Müslümanlardan daha avantajlı olduklarını ve Müslümanların gizli bir yardım almadıklarını buna karşın gayrimüslimler için Rum ve Rus konsolosluklarının aracı olduklarını belirtmektedir.⁴⁵

İngiltere bölgedeki stratejik çıkarları için buradaki Ortodoks gurupları yine suni bir şekilde ortaya çıkarılan Yunan Devleti'nin bir parçası olarak

⁴² Turgay, *Ottoman British Trade*, s. 300.

⁴³ Turgay, *Trade and Merchant*, s. 296.

⁴⁴ Bununla ilgili güzel bir örneği Moritz Wagner aktarmaktadır. Wagner, güvenilir bir kaynaktan aldığını belirttiği, ki bize göre Trabzon'daki ev sahibinin İngiliz himayesindeki bir Rum tüccarı olmasından kaynaklanmış olacak, kentte son zamanlarda meydana gelmiş olan bir hadiseden bahseder. Hadise yabancı bir tüccarın öldürülmesi üzerine Trabzon Valisi Abdullah Paşa'nın olayların suçlularını cezalandırması ile ilgilidir. Wagner bu cezalandırma sürecinde yaşananları konsolos Stevens'in İstanbul'a rapor ettiğini ve bu şekilde olayın takibe alındığını belirtmektedir. Yine aynı şekilde bir başka hadisede de İngiliz konsolosun olaylara nasıl müdahale ettiğini anlatmaktadır. Moritz Wagner, *Travels in Persia, Georgia and Koordistan, With Sketches and The Caucasus, vol. II*, London, 1856, s.282-283.

⁴⁵ FO 195/812'den Bryer, *The Crypto-Christian*, s.64.

kabul etmiş ve tarih kitaplarında ve bunların ilk çağda Karadeniz kıyılarında koloniler kurmuş Yunanlıların torunları olarak görmüştür.⁴⁶ İlerde de değerlendirecek olduğumuz üzere 1830'lu yıllardan itibaren Trabzon'a yönelen ilgi yalnız Avrupa Rönesans ve Aydınlanmasının antik çağlara duyduğu kültürel ilgiyle sınırlı kalmamış, başta İngiltere'nin Rus yayılmasına karşı Osmanlı bütünlüğünü koruyup korumama kararı çerçevesinde belirlenmiş ve doğrudan ekonomik çıkarlarla da iç içe geçmiştir.⁴⁷ Ekonomik çıkarların da şekillendirdiği bakış açısının en güzel yansıdığı alanlardan biri de seyahatnamelerdir. 19. yüzyılda bölgeye gelen hemen hemen her seyyah Xenophon'un On Binleri'ni bilen ve antik geçmişin izlerini arayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetlemek gerekirse, Bryer'a göre meseleye İngiltere açısından bakıldığında bir bakıma Doğu Karadeniz Bölgesinin yeniden Helenleştirilmesi (*re-hellenisation*) İngilizlerin Hindistan ticaret yolunu açık tutmak için ticari ve politik ilgilerinin bir ürünüydü.⁴⁸

II. Cemaati Etkileyen Dâhili Unsurlar

Saydığımız bu dış unsurların yanında, belirli noktalardan yine dış bağlantıların olduğu cemaat içinde gerçekleşen bazı değişimler Rumların tüm imparatorlukta olduğu gibi Trabzon'da da durumlarını etkilemiştir. Bunlar arasında belki de ilk olarak saymamız gerekenler cemaatin sosyo-ekonomik yapısı ile ilgili olanlardır. Tanzimat ve arkasından gelen reformların bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni eğitim kurumları ve bunların niteliği XIX. yüzyılda Osmanlı Rumlarının Ortodoks- Rum kimliğinden Yunanlı kimliğine doğru olan suni dönüşümde oldukça etkili olmuştur. Eğitimden sonra saymamız gereken diğer bir önemli unsur ise Rumların sahip olduğu ekonomik güç idi. XIX. yüzyılda Karadeniz'de ortaya çıkan ekonomik fırsatları iyi

⁴⁶ Bilgin, a.g.e., s. 146.

⁴⁷ Kudret Emiroğlu, "Dünyadan Bakınca Trabzon", *Bir Tutukudur Trabzon*, haz. İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C. Akalın, İstanbul, 1997, s.237.

⁴⁸ Anthony Bryer, "Nineteenth Century Monuments in the City and Vilayet of Trebizond: Architectural and Historical Notes" *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, Aldershot, 2002, s. 106.

bir şekilde değerlendiren Rumlar uluslararası bağlantıları da kullanarak büyük bir zenginlik elde etmişlerdi.

a) Eğitim Kurumlarının Etkisi

Hemen hemen her ideolojide olduğu gibi Rumların da 20. yüzyılın başlarında giriştikleri maceranın temellerinin atıldığı en önemli yerlerden biri de eğitim kurumlarıydı. Osmanlı Rumları, imparatorluğun uluslararası bağlantılarının yoğunlaşmasının yol açtığı ekonomik özgürleşme sayesinde yeni ekonomik açılımlar gerçekleştirdi ve daha da önemlisi Tanzimat Fermanı ve onu izleyen reformlar bundan sonra uluslaşan milletlere kendi başlarına okul kurmaya müsaade etmeye başladı. Rum eğitim kurumları, Rumların önemsiz bir azınlık oldukları bölgelerde bile yeni Yunan ulusal bilincini oluşturma ve irredantist milliyetçi ideolojiyi işleme odaklarına dönüştü. Bu eğitim politikası Anadolu'daki Ortodoks toplumlar için ilerde felaketsel sonuçlar doğuracaktı.⁴⁹

XIX. yüzyılda özellikle Rumlar arasında yeni oluşan eğitimli ve servet sahibi soylu sınıf özellikle öğretmen, doktor ve tüccarların öncülüğünde, gerek kiliseyi gerekse yeni kurulan eğitim kurumlarını kullanarak Ortodoks Hıristiyanlar arasında milliyetçiliği yaydı. Bu yeni Yunan etnik grubunun yaratılışını tarihi bakımdan yasallaştırmak üzere özellikle eğitimciler seferber oldular. Ortodoks Rumluğa etnik milliyetçi bir anlam yüklediler. Bu, köken ve kök gerektiriyordu. Bunun için Atina'ya gönderilen öğrenciler oldukça önemli roller üstlendiler. Atina'dan dönen öğrenciler Trabzon'da Xenophon ve klasik Yunanca'yı öğretecekti.⁵⁰ Hatta bu akım tarihsel bir kaynağı olmayan Gümüşhane'ye hayali Argyropolis adının takılması gibi suni gelişmeleri de ortaya çıkardı. Öğretmenler ve okul programları Atina'dan geliyor, bera-

⁴⁹ Nakracas, a.g.e., s. 180.

⁵⁰ 1837 yılında Trabzon'a gelen misyoner Southgate Gümüşhane'de ziyaret ettiği bir okulda öğrencilerin İstanbuldaki Rumlar gibi güzel Rumca konuşmalarından etkilendiğini belirtir ve eğitimin önemine işaret eder. Bryer, Pontic Greek, s. XXIV.

berinde Karadeniz Rum Hıristiyan topluluklarını Yunan ulusuyla bağlantılandıran yeni Yunanlılık kavramını da getiriyordu.⁵¹

Eğitimciler, diğerlerinin yanında sosyal keşiflerde bulundular. Çağdaş Yunanlı yazarlar soylu atalar bulma çabası içinde bölgenin antik tarihine gitmekte Karadeniz'deki Grek kolonileri ve daha sonraki dönemler ile bağlantılar kurmakta ve bölgenin Grekleşip Hıristiyanlaştığını iddia etmektedirler.⁵² Bu okullarda okutulan derslerde Ortodokslar, Yunanistan'da yaşayan Yunan toplumunun bir parçası olarak gösterilmiştir.⁵³

Rumların eski Greklerin torunları oldukları inancı okullar vasıtası ile yeni nesillere aktarılmıştır. Rumların Trabzon'da tesis ettikleri ve öğretmenleri Atina'dan gelen okulun öğretmenlerinden biri tarafından 1870'te İstanbul'da yazılan Pontus ve Trabzon adlı kitap, bölgenin Rumlarını sadece antik Greklerin torunları olarak görmemiş, aynı zamanda barbarlığa karşı medeniyetin savunucuları ve yanlışlığa ve dinsizliğe karşı doğrunun ve dinin savunucuları olarak tarif etmiştir.⁵⁴ Böylece bölgenin özellikle de Trabzon'un Ortodoks Rum cemaati, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olduğu zaman bölgenin yönetimini doğal olarak elinde tutacak üstün bir varlığa ait olduklarına git gide daha fazla inanmaya başlamıştır.⁵⁵

⁵¹ Ascherson, a.g.e., s. 236-237.

⁵² Nakracas, a.g.e., s. 195.

⁵³ Bilgin, a.g.e., s. 147.

⁵⁴ Savvas İonnidis, *Peri Pontu kai Trabezountos (Trabzon ve Pontus Üzerine)*, İstanbul, 1870

⁵⁵ Nakracas, a.g.e., s.181; Yunanistan'da eğitim gören öğretmenlerin cemaate Yunanlılık bilincini aşılamaaya çalışmasının yanında Yunan Krallığı içinde yayınlanıp ülke dışındaki diğer cemaatlere gönderilen kitap, dergi, gazete ve broşürlerde milli duygular üzerine vurgu yapmıştır. Augustinos, a.g.e., s. 319-320; Bazı Avrupalı seyyahların da bu inancı paylaştıkları görülmektedir. Misyoner Joseph Wolff, Trabzon'un, Avrupalıların elinde olması durumunda çok güzel bir ülke olacağını, Müslümanların zihinlerinde, günün birinde bugün sahip olduklarını kaybedecekleri ve Hıristiyanların bu ülkenin yöneticileri olacağına dair bir inanç olduğunu belirtmektedir. Joseph Wolff, *A Narrative of a Mission to Bokhara to Ascertain the Fate of Colonel Stoddart and Captain Connolly*, London, 1846, s.111.

Bölgedeki Ortodoks Rumların kimliğinde bu dönemde ortaya çıkan yapay değişimler karşısında söylenilebilecek olan şey Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Hıristiyanların büyük bir bölümü Ortodoks'tu ama bunların Yunanlı olduklarını söylemenin zor olduğudur.⁵⁶ Osmanlı yönetimi tarafından Ortodoks kilisesi etrafında Rum millîti olarak organize edilen bu topluluğa Ruslar kendi çıkarları doğrultusunda Ortodoks Hıristiyan olarak yaklaşırken Batılı emperyalist güçler Yunanlılık kimliği aşlamak istemişti.⁵⁷ Bu süreçte zaman zaman birbirleri ile çakışmalar da kilise ve yeni burjuvazinin birlikte yürüttükleri çabalar Anadolu'da yaşayan ve Türkçe ve Rumca konuşan Ortodoks Hıristiyanların Yunan ulusuna ait olma duygusunu benimsemelerinde çok etkiliydi. Eğitim kurumları ise artık sadece dinsel değil aynı zamanda ulusal bilincin korunduğu ve yeşertildiği bir araç olarak beliryordu. Bu olay sadece Trabzon'a özgü değildi ve az ya da çok Rum dilini konuşan tüm Hıristiyan Ortodoks cemaatler için de geçerli idi.⁵⁸ Osmanlıların dine dayalı eski millet sistemini eriten milliyetçilik karşısında artık etnik kökenlerin bir önemi kalmayacaktır.⁵⁹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Rum cemaati içerisinde yaşanan değişimde eğitim kurumları oldukça etkili idi. Nitekim okullaşma oranının diğer cemaatlere göre yüksek olduğu⁶⁰ Rumların şehirde geçmişi oldukça eskilere kadar giden 1778'te yeniden düzenlenen bir kolejleri vardı. İngiliz konsolos Biliotti bu okulun Karadenizli Rum öğretmenlerin eğitiminde önemli bir kurum olduğunu ama eski önemini kaybederek yerini Yunanistan'daki okulların aldığını belirtir. Bunun yanında Jimnasyum adıyla yeni bir okul kurulmuştur. İlginçtir ki bu yeni okulun altı bölümünden üçü yüksek Grek çalış-

⁵⁶ Yerasimos, Pontus Meselesi, s. 351.

⁵⁷ Bilgin, a.g.e., s. 148.

⁵⁸ Yerasimos, La Communaute Grecque, s. 253.

⁵⁹ Yerasimos, Pontus Meselesi, s. 353.

⁶⁰ Rum cemaatinin eğitim olanaklarının imparatorluğun diğer cemaatlerinin verdiği eğitimden üstün olduğu görülmektedir. Rum cemaati içindeki öğrenci yüzdesi ile bütün nüfus içindeki öğrenci yüzdelерinin aynı olması bu bilgiyi doğrulamaktadır. (%14.75 ve %14.63) Yerasimos, La Communaute Grecque, s. 259.

malarını kapsamaktaydı.⁶¹ Rumların kendi eğitim kurumlarının yanında Rum öğrencilerin de bulunduğu diğer eğitim kurumları da misyonerlerin açtığı okullardır. Şüphesiz Pontus Meselesi olarak bilinen hadisede ön plana çıkan en önemli eğitim kurumu Merzifon Amerikan Koleji'dir. Bu çalışmanın kapsamı ve zaman diliminin dışında kalmakla birlikte bu kolejin faaliyetleri misyonerlerin bu süreçteki rollerini ortaya koyması bakımından önemlidir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde Karadeniz bölgesinde Pontusçu Rumların giriştikleri, ayrılıkçı, yıkıcı faaliyetlerin tohumları genç Rum öğrencilerin beyinlerine bu okulda kazınmıştır. İlk Pontus cemiyeti okul desteği ile 1904'te kurulmuş, okul zamanla 1000'e yakın Rum gencini ihtilâlcî gayelerle yetiştirmiştir.⁶²

Misyoner okullarının Merzifon'da olduğu gibi Trabzon'da da aynı etkiye sahip olup olmadıklarını tespit etmemiz için buradaki eğitim kurumlarının niteliğine bir göz atmak gerekmektedir. Ortodoks Rumların yanında Gregoryen ve Katolik Ermenileri barındıran Trabzon'da bu cemaatlerin kendi okullarının yanında Katolik ve Protestan misyonerler tarafından açılmış okullar da bulunmakta idi. Katoliklerin Misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde, 1848 yılında bir grup Venedikli Mihitarist Anadolu'ya gelmiş ve Trabzon'da bir okul inşa etmişlerdi. Bunun gibi 1852 yılında Fransız rahibeler 60 kız öğrencinin okuyabileceği bir okul kurmuşlardı. Bu okul uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir. Frères des Écolés Chrétiennes misyonerleri 1881 yılında Trabzon'da bir okul kurmuşlardı ve 1885 yılı itibarıyla bu misyonerlerden beşi bu okulda görevine devam ediyordu.⁶³ Trabzon'da 1834 yılında

⁶¹ Musa Şaşmaz, "Alfred Biliotti'nin 1885'teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetinde Eğitimin Durumu, *Tarih ve Toplum*, 163/1997, s.45.

⁶² Adnan Şişman, *XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, 2006, s. 67. Amerikan misyonerlerin Pontus meselesindeki etkileri için bkz. Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, Kayseri, 2001, s. 183-204;

⁶³ Şaşmaz, a.g.m., s. 49-52; Şamil Mutlu, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesi'nde Misyoner Okulları" *Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005*, 1, Trabzon, 2007, s. 696-697.

bir Protestan misyoner istasyonunun tesis edilmesinden sonra bir okul açıldığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır. 1850 yılında Trabzon'a gelen İngiliz seyyah Frederick Walpole şehirde Amerikan Misyonerlerin bulunduğunu, misyonerlerin on beş ailenin dinlerini değiştirdiğini, okulları ve dağıtmış oldukları kitaplarıyla bu çalışmaların neticesinin görünenden daha fazla olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ 1860'lı yıllarda Erzurum'daki misyon merkezinin bildirdiğine göre Trabzon'da bir takım dönmeler bir gündüz okulu ve bir de İncil kursu açmışlardı ve okul Trabzon Rumları arasında da bir ilerleme kaydetmişti ve açılan İncil kursunda Rumca İncil nüshaları kullanılmaktaydı.⁶⁵ Walpole misyonerlerin çalışmalarının sonucunun görünenden fazla olduğunu belirtirken muhtemelen okulların başarısından bahsetmekteydi. Protestan misyonerlerin okullaşma çalışmaları bu tarihten sonra da devam etmiştir. Asıl önemli olan husus ise bu okulların hitap ettiği kesimdir. Katolik misyonerlerin okullarına göre daha laik bir yapı sergileyen Protestan misyoner okulların öğrencileri, konsolos Biliotti'nin bildirdiğine göre ,1884 yılında çoğunlukla Protestan Ermeni iken Gregoryen ve Rum cemaatlerine bağlı öğrenciler de bu okullara gitmekteydi.⁶⁶

Buradan da anlaşıldığı gibi Trabzon'da Protestan misyonerler aktif bir durumda idiler. Her ne kadar Merzifon Amerikan Koleji'nde olduğu gibi örgütlü bir mücadelenin temelini sağlayıp sağlamadıkları belli değilse de Ermenileri olduğu gibi Rumları da etkiledikleri muhakkaktır. Çünkü misyonerler Osmanlı toplumuna sadece dini maksatlarla eğilmiyorlardı. Eylemlerinin arkasında ileriye yönelik siyasi, politik ve ekonomik gerekçeler vardı.⁶⁷ Os-

⁶⁴ F. Walpole, *The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851 Including a Visit to Nineveh*, vol. II, London, 185, s. 227.

⁶⁵ Augustinos, a.g.e., s.197.

⁶⁶ Şaşmaz, a.g.m., s. 52.

⁶⁷ Misyonerliğin, görünen dini gayelerinin yanında, zamanla siyasi, ekonomik, sosyal pek çok amacı kapsadığı görülmektedir. Özellikle sömürgecilik çağı ile beraber misyonerlerin bağlı buldukları ülkelerin emperyalist politikalarına hizmet ettikleri bilinmektedir. Nitekim kendilerini kiliseye atayan misyonerler amaçlarını gerçekleştirmek için her yolu denemiş ve gittikleri toplumu iyice tahlil ettikten sonra çalışmalarına başlamışlardır. Misyonerler faaliyetlerini matbaa, hastane, okul gibi modern ve toplumun artan ihtiyaçla-

manlı İmparatorluğu'ndaki cemaatler arası çatışmalar bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde misyonerler tarafından provoke edildi. Aynı zamanda Misyonerler Osmanlı toplumunu birbirine düşman değişik mezheplere bölerken dış güçlerin müdahalesine de imkân tanıyorlardı.⁶⁸ Gerçek amaçları devletlerarası mücadelede bir zemin oluşturmak ve Osmanlı ülkesine Hıristiyan cemaatler sayesinde nüfuz etmek olan misyonerler bu maksatlarına oldukça etkili bir yöntem olan okullar sayesinde ulaşmaya çalıştılar.⁶⁹ Hedefleri olan Hıristiyanları bu eğitim kurumlarında istedikleri biçimde eğiten misyonerler aynı zamanda ilerde azınlıkların bağımsızlık hareketlerinin fikri altyapısını da oluşturuyorlardı.

b) Cemaatin Ekonomik Gücü ve Uluslararası Bağlantıları

Osmanlı imparatorluğu ve Avrupa ülkeleri arasındaki bağlar ve ticarette görülen artış zenginlik ve toplumsal hareketlilik arayışındaki Yunanlıları Osmanlı ülkesindeki ve diğer ülkelerdeki ticari merkezlere çekmeye başlamıştı. Bu yerlerin bazılarında bulunan Rumlar arasında politik olarak iddialı bir milli kimlik ortaya çıktı. Fakat bu saptamadan, ticaret ve milliyetçilik arasında doğrudan ve kaçınılmaz bir ilişki bulunduğu anlamı çıkarılmamalıdır.⁷⁰ Bunun yanında milliyetçiliğin imparatorluktaki tüm Rumlar için cezbedici olduğunu söylemek de güçtür. Yunanistan'ın veya Rusya'nın başvurduğu siyasi ve kültürel baskılara rağmen Anadolu ve İstanbul'daki Rumlar Osmanlı yöneticilerinin onaylamadığı herhangi bir siyasi etkinliğe kalkışmayı düşünmüyorlardı. Nitekim Ubcini'nin de belirttiği gibi Fener'in eski soylu aileleri, yüksek rütbeli din adamları, kiliseye bağlı halk ileri gelenle-

---

nna yönelik kurumlar ile yürütüyorlardı. Bu gibi yardımcı kuruluşlar misyonerlerin topluma yayılmalarını ve eylemlerini daha etkin bir hale getiriyordu. Bu konuda Amerikalı misyonerlerin Osmanlı coğrafyasına gelişleri ve faaliyetleri iyi bir örnektir. Bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, 2000, s. 23-50.

⁶⁸ Sonyel, *Minorities and The Destruction...*, s.194.

⁶⁹ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 2003, s. 317.

⁷⁰ Augustinos, a.g.e., s. 310.

ri ve zengin tüccarlar oturmuş düzenin altüst edilmesini istemiyorlardı. Milliyetçiliği çekici bulanlar ise İmparatorluk topraklarında tehlikeye atılacak önemli maddi ve toplumsal çıkarı bulunmayan krallık mensubu Yunanlılar ya da sırtını yabancı himayeye dayamış yerli Rumlardı.⁷¹ Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısında bu şekilde görünen durum gerek yukarıda saydığımız faktörler, gerekse de I. Dünya Savaşı'nın sonrasında imparatorluğun dağılması gibi etkenler nedeniyle önceleri sadece belirli kesimin ideolojisi olan milliyetçiliğin geniş kitleler tarafından benimsenmesine ve beraberinde Rumların siyasi maceralara girişmelerine neden olmuştur.

Rumlar arasında milli bilince ilişkin diğer önemli faktörlerden biri de dış dünyaya entelektüel bağlamda olan yakınlık idi. Kıyılarda yakın kasabalarda yaşayan Rumlar bu anlamda daha elverişli bir konuma sahiptiler. Bütün bunların ışığında 19. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar geçen süreç temelinde Osmanlı topraklarındaki Rumları temel alırken milliyetçilik siyasasını Rumları tümüyle eşit bir şekilde ilişkilendirmek meseleyi basite indirmek olacaktır.⁷²

Rumlar arasında milli bir bilincin uyanmasında etkili olan unsurlar içinde cemaatin uluslararası bağlantılarını ve sahip olduğu ekonomik gücü de belirtmek gerekmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sahil kesimdekilerin bu bakımdan daha fazla olanakları bulunmaktaydı. Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasından sonra, önceleri bu sularda ticareti ellerinde bulduran Müslüman tüccarlar bu üstünlüklerini yavaş yavaş Rum tüccarlar lehinde kaybetmeye başladılar. Rumlar gibi diğer azınlıklar, artan bir şekilde ülkenin ticari faaliyetlerine, Avrupa çıkarları ile bölge halkı arasında aracı unsur olarak katıldılar. Aynı zamanda yabancı dil bilme uluslararası ticaret için gerekliydi ki; çoğu şehirli Rum ve Ermeni İngilizce ya da Fransızca öğrenmişti. Bu faktörlerin yanı sıra önemli Avrupa merkezlerindeki bağlantıları Ermeni ve Rum Osmanlı tüccarlarının uluslararası ticarete önemli bir sevi-

⁷¹ Augustinos, a.g.e., s. 326-333.

⁷² Augustinos, a.g.e., s. 328.

yeye gelmelerine yardımcı oldu.⁷³ Bütün Karadeniz limanlarına ve Avrupa'ya kadar yayılan Rumlar ekonomik olarak zenginleşirken toplumsal örgütlenmelerini gerçekleştirmiş ve milliyetçilik gibi yeni düşünce akımlarının etkisinde kalmışlardır.⁷⁴ Bu yoğun ticari faaliyette pek çok Rum asıl cemaatini bırakıp daha geniş bir ekonomik dünyanın içinde kendine yer aramaya koyulmasıyla birlikte, kimlik kavramına dinamik bir boyut eklenecektir. Başka ülkelere ve kültürlere açılan şehir temelli ticaretin rekabet ortamında bireysel olarak var olmalarından dolayı bu insanlar hayatı daha doğrusal bir çizgide görmeye başlayacaklardır.⁷⁵ Uluslararası ticaret bağlamında Trabzon merkezli olarak düşündüğümüzde ise zenginliğin eşitsiz dağılımı Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerde etnik bilinci yükseltmiş ve söz konusu iki ana kamp arasındaki uçurumu da açmıştır.⁷⁶

Elbette Rumların 19. yüzyıldaki ekonomik güçleri konusunda daha geniş bilgiler verilebilir. Trabzon'daki Rumlar ve Ermeniler şehirde gelişen ticari olanaklardan en çok istifade eden kesimdi. Önceleri yabancıların aracısız konumunda olan gayri Müslimler zamanla bu işleri kendi üzerlerine aldılar. Bu konuda 1850 yılında şehre gelen Walpole, "*Yerli tüccarlar yavaş yavaş İngilizlerin ve yabancıların elinden aldıkları ticaretin büyük kısmını idare etmektedirler. Tüccarlar Liverpool, Manchester ve Avrupa'da diğer ülkelerde acentelere sahiptirler ve bu yolla ticareti daha ucuza getirmektedirler*" diyerek özellikle gayrimüslim Osmanlı tüccarlarının uluslararası ticarete geldikleri noktayı açıkça ifade etmektedir.⁷⁷

⁷³ Turgay, *Trade and Merchants*, s. 293; Ayrıca bkz. Charles Issavi, "The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century" *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. B. Braude-B. Lewis, New York, 1982, s. 261-285.

⁷⁴ Emiroğlu, a.g.m., s. 238.

⁷⁵ Augustinos, a.g.e., s. 309.

⁷⁶ Bryer, *Pontic Greeks*, s. XXV-XXVI; Augustinos, a.g.e., s. 309; Turgay, a.g.m., s. 299-301.

⁷⁷ Walpole ayrıca İngiliz tüccarların, yerlilerin gümrüklerde uğraşmak gibi sıkıntılı bir işi yapmaktan rahatsız olmadıklarını söylediklerini ve onlara göre yabancıların daha iyi ve rahat yaşamaları gerektiği ve onların bu işler için görevlileri olduğunu belirtmektedir. Walpole, yerli tüccarların ise her şeyi yapabilecekleri bağlantıları olduğunu ve bu

Rumların ve Ermenilerin sahip olduğu iktisadi durumu 1884 yılına ait bir İngiliz belgesi ile daha iyi görmek mümkündür. Buna göre şehirdeki 14 büyük komisyon acentesinden üçü İranlı, biri İsviçreli diğerleri ise Rum ve Ermeniydi. Bunun gibi 33 ihracatçıdan biri Türk, diğeri İsviçreli iken geri kalanlar Rumlar ve Ermenilerdi. Avrupa ile ithalat ilişkisi içinde bulunan sadece on Türk vardı. İngiliz ticaretinin önemli bir kısmı İstanbul'daki Rum ve Ermeni ticarethaneler ve acenteler vasıtasıyla yapılıyordu ve bu acenteler Trabzon'da kendi milletlerinden olan tüccarlara önemli kredi olanakları tanıyordu. Şehirde sınırlı sayıda olan Avrupalı sigorta şirketlerinin temsilcileri ise özellikle Rum avukatlardı.⁷⁸ Rumlar sahip oldukları bu iktisadi gücü ziraat alanda da kullandılar ve zamanla bölgedeki tütün tarlalarını ellerine geçirdiler. Böylece sanayi kuruluşlarında, ticaret ve ziraat odalarında ve belediye meclislerinde daha etkin bir konuma geldiler.⁷⁹ Bu zenginleşme etkisini dini yapılar üzerinde de gösterdi. Mesela bugün bile bir kısmı ayakta duran pek çok dini veya idari yapı, 1829-1869 yılları arasındaki ekonomik ve politik gelişmelere paralel olarak 1829'dan başlamak üzere ve özellikle 1939 Tanzimat Fermanı'ndan sonra tamir edildi veya bunlara yenileri eklendi.⁸⁰

---

kimseler az ile idare etmeyi bilen kazanan fakat az harcayan kimseler olduklarını söylemektedir. Walpole, a.g.e., s. 220-221.

⁷⁸ Turgay, a.g.m., s. 294; İngiliz konsolosu Palgrave Hristiyan azınlıkların bu ekonomik gelişmelerinin altında yatan etkenleri 30 Ocak 1868 tarihli şu belge ile oldukça iyi bir şekilde açıklamaktadır: "*Türkiye'de yaşayan Hristiyanlar, Müslümanlarla karşılaştırıldığında, Hristiyanların refahının onların daha enerjik, çalışkan ve diğer meziyetlerine bağlamak, sık sık yinelenmesi de bir hatadır. Gerçek şudur ki, Müslümanlar, ülkede yaşayan Rum ve Ermenilere göre genellikle gayret, namus ve devamlı çalışma bakımından daha öndedirler. Fakat Müslümanların omuzlarına, baskı denmez ama sistematik olarak taşıyamayacakları kadar yük yüklenmiş ve yüklenmekteyken, Hristiyanlar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki avantajlı himaye durumu altında yarım yüzyıldır kendilerini şüpheli spekülasyonlar ve doğrudan sahtekârlık ve tefecilikle zenginleştirmişlerdir.*" Bkz. Şimşir, a.g.e., s. 50-53.

⁷⁹ Saydam, a.g.m., s. 281.

⁸⁰ Bryer, *Pontic Greeks...*, s.321.

III. Batılı Seyyahların Cemaate Bakışı

Bütün bu değerlendirmelerden sonra konuya bir başka açıdan daha yaklaşmak mümkündür. En iyi örneğini Yunanistan'ın ayrı bir devlet olarak ortaya çıkmasında gördüğümüz üzere Avrupa'da ortaya çıkan Helenizm Yunaneseverlik (Filhellenizm) akımı kamuoyunu nasıl etkileyip devlet politikalarına yön verdiyse Pontus meselesinde de benzer özellikleri görmek mümkündür. Bu süreçte özellikle Fallmerayer'in 1827'de basılan *Die Geschichte des Kaisertums von Trapezunt* ve George Finlay'ın *The History of Greece from its Conquest by the Turks and of the Empire of Trebizond, London, 1861,*) adlı eserleri Trabzon'a olan ilgiyi arttırmıştır.⁸¹ Bu ilginin bölgeye sürüklediği pek çok seyyah için bölgenin antik geçmişi seyahat notlarında mutlaka belirtilmesi gereken bir özellikti. Bir zamanlar bütün tahsilleri boyunca Grek edebiyatı, felsefesi ve mitolojisi ile yetişen Avrupa aristokrasisi ve burjuva aydınları Helen hayranlığı ile Rum davasının savunucusu olmuşlardır.⁸² Bölgeye gelen seyyahların yörenin antik geçmişine gitmeleri ve bölge halkına antik bir geçmiş yüklemeleri Batı kamuoyundaki bu bakış açısının bir uzantısıdır. Nitekim seyyahların yazdıkları Avrupa kamuoyunda bölgedeki Ortodoks Rumların eski Greklerin torunları oldukları yönünde bir inancın doğmasına neden olmuştur. Fakat Karadeniz bölgesine gelen seyyahların buradaki Rumları en eski Grek yerleşimcilerin torunları olarak görmeleri ve onları On Binler ile ilişkilendirmeleri, 20. yüzyıl başlarında Ege kıyılarında ikamet eden Rumların kesintisiz bir süreklilik içinde eski İyonların torunları oldukları iddiası ile aynı amaçları gütmektedir ve Yunan milliyetçiliğinin efsanesinden ibaret tamamen gerçek dışı iddialardır.⁸³

Seyyahların yarattıkları imgeler ait oldukları toplumun hem imgelemeni hem de edebiyatını etkilemiştir. Seyyahların yazdıkları aynı zamanda "öteki" ile ilgili başlıca kaynaklardan birini oluşturmuştur. Ancak bazen

⁸¹ Emiroğlu, a.g.m., s. 237.

⁸² Beydilli, a.g.m., s. 84.

⁸³ Nakracas, a.g.e., s. XVII.

edebiyat gezginlerin sundukları imgeleri farklı bir biçimde çarpıtarak kullanmış, belli düşüncelere ideolojilere alet etmiştir.⁸⁴ Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasında da benzer süreç yaşanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren klasik dönemin görüntüsüne yönelen bakışlarıyla Osmanlı coğrafyasında keşif çalışmalarına başladıklarında çok sayıda Batılı seyyah bu çabalarıyla neredeyse tesadüfen çağdaş Yunanlıların Klasik dönemle olan bağlarını da ortaya çıkarmaya başlayacaktı. Kuşkusuz keşfedilen bağlar antik geçmiş konusunda Rumların bilinçlenmesini sağlamışlardır. Fakat konunun kapsamını anlayıp ondan yararlanmak ayrı bir meseleydi.⁸⁵

19. yüzyılda Trabzon'a gelen seyyahların şehirdeki Rumlar ve şehrin tarihine ilişkin verdiği bilgiler etrafında bu konuyu biraz daha açmak mümkündür. Bu yüzyılda şehrin ziyaretçisi olan hemen hemen her seyyah şehrin tarihine ilişkin kısa bir bilgiyi okuyucularına aktarma konusunda kendilerini zorunlu hissetmişlerdir. Bu seyyahların bazılarının bakış açısı ile şehir ve sakinlerine nasıl bir görüntü çizildiği görülebilir. 1701 yılı gibi, çalışmamıza göre erken bir dönemde şehre gelen Tournefort, Komnenosların Trabzon'a çekilmesiyle şehrin ün kazandığını, şehrin adının Yunancada masa anlamına geldiğini ve kare biçiminde olan kalenin eski kalıntılar üzerinde inşa edildiğini yazar.⁸⁶ XIX. yüzyılda şehre gelen seyyahlardan tespit edebildiğimiz ilki olan Kinneir Trabzon'un oldukça eski bir şehir olduğunu ve Xenophon'un eserinde şehirden bahsettiğini, şehrin adını geometrik yapısından aldığını belirtmektedir. Şehrin tarihine ilişkin bilgiler vermeye devam eden Kinneir, şehrin Sinop'un bir kolonisi ve Pontus Krallığı'na kadar bağımsız bir yapıda olduğunu, daha sonra Roma döneminde Pontus Kapadokyası eyaletinin merkezi olduğunu ve nihayet Haçlıların İstanbul'u işgali ile şehirde Komnenosların bir imparatorluk kurduğunu ve bunun da II. Mehmet'in şehri

⁸⁴ Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Göziyle Türkler ve Yunanlılar*, İstanbul, 2000, s. 24.

⁸⁵ Augustinos, a.g.e., s. 315.

⁸⁶ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi, II. Kitap* ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tuçdoğan, İstanbul, 2005, s.118-119.

alması ile sona erdiğini yazmaktadır.⁸⁷ Bijişkyan ise şehrin tarihi ile ilgili olarak daha çok Pontus Krallığı dönemi ve Roma dönemi hakkında bilgiler vermekte bu dönemde şehirde pek çok imar faaliyetinin yapıldığını belirtmektedir.⁸⁸ Smith şehrin tarihine ilişkin yine Xenophon'dan bahsetmekte, Xenophon'un şehirde Yunan yerleşimcilerle karşılaştığını yazmaktadır.⁸⁹ Southgate şehre hemen hemen her Doğu tarihi okuyucusunun aşına olduğunu, Türklerin Trabzon ismini yaşattıklarını belirtmekte ve şehrin tarihine ilişkin diğer seyyahların verdiği bilgileri tekrarlamaktadır.⁹⁰

Hamilton şehir civarındaki halklardan bahsederken, Strabo ve Xenophon'a atıfta bulunarak bunların eski Macronların temsilcileri olduğunu belirtmekte ve diğer seyyahların aksine civardaki halk ile antik dönem arasında bir bağlantı kurmaya çalışmakta ve etnik bir devamlılıktan bahsetmektedir.⁹¹ Charles Texier de şehrin tarihi konusunda diğer seyyahlara paralel bilgiler vermekte Xenophon'un şehrin tarihi ile olan bağlantısından bahsetmektedir. Texier'in belirttiği diğer bir nokta ise kalenin şeklidir. Texier antik dönemden Bizans'ın son zamanlarına kadar kalenin büyük ölçüde tadilatla uğradığını ve şimdiki şekli ile eski şekli arasında çok fark olduğunu belirtmektedir.⁹² Belirtmiş olduğumuz bu seyyahların vermiş olduğu bilgiler hepsi aynı kaynaktan çıkmışçasına birbirine benzemektedir. Genelde Xenophon'a ve eserine atfen şehrin tarihi belirtilmeye çalışılmış ve şehrin tarihi buradan itibaren başlatılmıştır. Fakat seyyahların içerisinde bu eseri okuyan ve bazı çelişkilerle karşılaşan seyyahlar da vardı. Walpole Trab-

⁸⁷ John MacDonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London, 1818, s. 340.

⁸⁸ P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1998, s.89-92.

⁸⁹ Eli Smith, *Researches of the Rev. E. Smith and H. G. H. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor, and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Chiristians of Oorniah and Salmas, vol. II*, New York, 1833, s. 321.

⁹⁰ Horatio Southgate, *Narrative of A Tour Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, Vol. I*, London, 1840, s. 151.

⁹¹ William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, vol. I-II*, New York, 1984, s.240.

⁹² Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, vol. II*, çev. Ali Suat Latın Harflerine Aktaran Kazım Yaşar Koprıman, sad. Musa Yıldız, Ankara 2002, s.154.

zon'un tarihi ile övünülecek bir şehir olduğunu ve Sinopluların kolonisi olduğunu belirttikten sonra Xenophon'un eserindeki çelişkilerden bahseder. Walpole, Xenophon'un Kolh köylerini yağma ettiklerini belirttiğini fakat başka bazı Kolhluların ise Xenophon ile iyi ilişkiler tesis ettiklerini yazar.⁹³ Nitekim Xenophon'un sözünü ettiğimiz eseri incelendiğinde Xenophon'un ordusunun bölgedeki pek çok yeri yağma ettiği ve bu bölgelerdeki bazı halkların direnci ile karşılaştığı görülür. Bu da şehirdeki Grek yerleşiminin yanında bölgede pek çok değişik halkın olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁴ Nitekim Karadeniz'de Yunan kolonilerinin tesis edilmesinden önce burada Kafkasya kökenli pek çok halkın bulunduğu bilinmektedir.⁹⁵

Şehrin tarihini bu şekilde yansıtan seyyahlar şehir halkı ve özellikle de Rumlar ile ilgili bazı bilgiler de vermişlerdir. Seyyahların notlarında bölgedeki Ortodoks Rumlar bu tanımlama ile değil de Grek olarak tanıtılmışlardır. Mesela İngiliz diplomat Layard, Trabzon civarındaki yerleşimlerin çalışkan cesur ve hamarat Greklerle meskûn olduğunu belirtmektedir.⁹⁶ Tozer, daha ileri giderek Rumların ırkları konusunda daha keskin belirlemelerde bulunur. Tozer, bölgede karşılaşmış olduğu Rumların Anadolu'da karşılaşmış olduklarından daha öz Grek olduklarından bahsetmektedir.⁹⁷ Bunların içinde ise Hamilton'un ifadeleri ise en dikkat çekenlerdir. Hamilton Trabzon civarındaki Rumların Trabzon ve civarının en eski sakinlerinin ataları olduğunu

⁹³ Walpole, a.g.e., s. 236.

⁹⁴ Bölgedeki ilk çağlardaki halklar için bkz. Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*, Trabzon, 2000, s. 11-44.

⁹⁵ Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", *İA*, c. XIII/I, İstanbul, 1974, s. 456; Son yıllarda yapılan araştırmalar bölgenin iskâna açıldığı tarihlerden itibaren Kimmerler, İskitler, Bunturki ve Kıpçaklar, Halaçlar, Afşarlar ve Yazgurlar gibi Türk veya Türklerle akrabalığı söz konusu olan toplulukların bölgeye gelip yerleştiklerini belirtmekte ve bölgedeki izleri üzerinde ciddi kanıtlar ileri sürmektedir. Yunan koloniler öncesi bölgedeki topluluklar için bkz. İbrahim Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon, 2004, s. 13-40.

⁹⁶ Austen Henry Layard, *Discoveries in The Ruins of Nineveh and Babylon; with Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*, London 1853, s. 6.

⁹⁷ Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London, 1881, s. 432-433.

söyler ve yöre halkını antik geçmişle ilişkilendirmeye kalkar.⁹⁸ Nitekim Hamilton 1836 yılında yaptığı gezinin notlarında ilerde ülkesinin takip edeceği siyasetin de belirtilerini göstermekteydi.⁹⁹ Misyoner Eli Smith ise Doğu Anadolu'da kurulmasını muhtemel bir Protestan istasyonunun hitap edeceği kitleyi tespit için çalışmalar yapmak için geldiği Trabzon'daki Rumların eski Greklerin torunları olduklarını ve kurulması muhtemel bir misyonun Rumlar için olacağını belirtir.¹⁰⁰ Bunların yanında bazı seyyahlar şehirde antik dönemin kalıntılarını aramayı da ihmal etmemişlerdi. 1850 yılında Trabzon'a gelen Walpole yöre halkı hakkında kendisine pek fazla bilgi verilmediğini ama civar köylerde gizli Hıristiyanların varlığını belirtir. Walpole kendinden sonraki maceracılar Onbinlerin kararı gördükleri yeri ve buradaki kalıntıları bulmalarını tavsiyesinde bulunur.¹⁰¹ Walpole gibi Henry Barkley de eserinde şehirde Onbinlerin efsanevi seyahatlerini devam ettirdikleri şehirdeki liman kalıntılarından bahsetmektedir.¹⁰²

Trabzon'a gelen Batılı seyyahlar içinde şehrin tarihine en aşına olan kişi Alman oryantalist Fallmerayer'dir. Fallmerayer Trabzon Rum İmparatorluğu'nu 1827'de yayınladığı eserle tekrar kamuoyuna sunmuştur. Fallmerayer 1840 yılında Trabzon'a yaptığı seyahatin notlarında, yani eserini yazmasından 13 yıl sonra, Trabzon'un antik geçmişi veya yörede yaşayan insanların antik bağları olması gibi gerçeklikten uzak bilgiler vermekten kaçındığı görülmektedir. Fallmerayer büyük bir ümitle incelemeler yapmak için geldiği Trabzon'da bölgedeki Rumlarda ve hafızalarında antik geçmişi

⁹⁸ Hamilton, a.g.e., s. 240.

⁹⁹ İngiliz jeolog, coğrafyacı ve Royal Geographical Society üyesi olan Hamilton diplomatik bir görevle 1834 ve 1837 yılları arasında Anadolu'da seyahatlerde bulundu. Gezilerinde daha çok arkeolojik kalıntılar ve yazıtlar üzerinde duran ve Anadolu'da geçtiği yerlerin haritasını çizen Hamilton, Türklere karşı fanatik görüşleri olan ve Türklerin Anadolu'dan atılmaları gerektiğini düşünen biriydi. Ona göre Müslümanlık değişimin ve ilerlemenin önünde engeldi ve Türkler Küçük Asya'dan çıkarılmalıydılar. Hamilton'a göre onların kurtuluşu Hıristiyanlığa geçişleri ile mümkün olabilirdi. Bkz. Reinhold Schiffer, *Oriental Panorama, British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam, 1999, s. 377-378

¹⁰⁰ Smith, a.g.e., s. 325-326.

¹⁰¹ Walpole, a.g.e., s. 235-237.

¹⁰² Henry C.Barkley, *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, Londra 1891, s.342-343.

dair bir şey bulmadığı için yaşadığı hayal kırıklığını notlarına yansıtır.¹⁰³ Nitekim Fallmerayer eserinde modern Yunanistan'ın etnik yapısının Batı kamuoyunun iddia ettiğinin tersine değişik milletlerden müteşekkil olduğunu söyleyerek bir dönem Hellenizmin savunucularını oldukça kızdırmıştır.¹⁰⁴ Sonuç olarak seyyahların şehrin tarihine ve sakinlerine bu şekilde yaklaşmaları ve antik bağlar tesis etmelerinde XIX. yüzyılda Batı'da oluşan genel fikri hareketlerin etkisi oldukça belirgindir. Nitekim bu yönde ifadelerin Fallmerayer gibi oryantalistlerin ve gerçek bilim adamlarının kalemlerinden değil de Hamilton gibi siyasi bir misyon taşıyan kişilerin ve Smith gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimler arasında Protestanlığı yaymak için çabalayan misyonerlerin kaleminden çıkması oldukça ilginçtir.

Sonuç

Bütün bu veriler ışığında Pontus Meselesi olarak bilinen hadisenin 19. yüzyıldaki arka planı ile ilgili bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Öncelikli olarak belirtmemiz gereken nokta, Bölgedeki Rumlar arasında görülen değişikliklerde önemli dış unsurların yattığıdır. İster Osmanlıların yaptığı savaşlar ve aldığı yenilgiler sonrası gayrimüslimlerin Rusya ile doğrudan ilişki kurması şeklinde ister değişik yöntemlerle dış güçlerin desteğini almaları şeklinde olsun Rumların 19. yüzyılda göstermiş oldukları kültürel, iktisadi ve siyasi gelişmede Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın önemli katkısı vardı. Bu katkı sayesinde Rumlar fikrîsel temelini 19. yüzyılda attıkları bir siyasi macerayı gerçekleştirmek için I. Dünya Savaşı ve sonrasında karışık ve büyük devletlerin Osmanlı coğrafyasındaki gizli hedeflerini gerçekleştirme-ye çalıştıkları bir döneme kadar bekleyeceklerdir. Bununla birlikte hadiseyi ilginç kılan diğer bir özelliği de yapay bir şekilde bir ulus yaratılmaya çalışılması idi. Farklı etnik kökenlerden gelen ve eskiçağlardan Kommenler dönemine kadar Hıristiyanlaşan ve Helenleşen, Osmanlı döneminde de bir Or-

¹⁰³ Jakob Philip Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, çev. Hüseyin Salihoğlu, Ankara, 2002, s.56-59.

¹⁰⁴ Bilgin, a.g.e., s. 20-21.

todoks Rum kimliği ile ön plana çıkan bir halkın, bu dini yapısını etnik bir bölünme ve bir ulus inşa etmesi için kullanmaya çalışılması, 20. yüzyılın başında milliyetçiliğin Osmanlı azınlıkları tarafından ne derece kabul gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Başlangıcından itibaren iç ve dış unsurların yön verdiği ve gerekli bir sosyo-politik zeminden uzak olan bu mesele, yine Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığı bir dönemde dış destek ile hayata geçirilmeye çalışılmış, ama değişen uluslar arası konjonktür ve Türk Milli Mücadelesi sayesinde başarısızlığa uğramıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada imparatorluğun 19. yüzyılda en önemli liman şehirlerinden biri olan Trabzon'daki Rum cemaatinde meydana gelen değişimleri, uluslararası ticaretin ve Rusya ve diğer Avrupalı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarlarının cemaat üzerindeki etkilerini ortaya koyarak uzun yıllar Osmanlıların sağladığı güvenli ortamdaki istifade eden ve bilhassa ticaret sektöründe etkin olan Rumların, öncelikle Yunan isyanı ve bunun arkasından gelen milliyetçilik hareketlerinin eksenine girmesi, bu fikrîsel temelini 19. yüzyılın ekonomik gelişmeleri ile de tamamlanması sürecinde yaşadığı dönüşüm aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Batı'da kamuoyu oluşturmaları bakımından da 19. yüzyılda bölgeye gelen seyyahların perspektifinden cemaatin nasıl görüldüğü ortaya konularak bir bakıma soruna değişik bir noktadan yaklaşmaya da çalışılmıştır. Elbette konuya daha farklı açılardan yaklaşmak da mümkündür. Her ne kadar Milli Mücadele döneminde Pontusçu faaliyetler Orta Karadeniz Bölgesi'nde ortaya çıkıp buradan yayılsa da, sorunun bu dereceye kadar ulaşmasında Rumlar içindeki değişimlerin en iyi gözlemlenebileceği yerlerden biri de Trabzon olmuştur. Rumların bu şekilde bir faaliyet içine girmelerinde öncelikli olarak Rusya, İngiltere ve etkileri bu iki güce göre daha az olan Yunanistan'ın önemli payları vardı. Özellikle Rusya ve İngiltere 19. yüzyıldaki politikalar ile sorunun temelini atmış, 20. yüzyılın başında ise I. Dünya Savaşı ve Osmanlı yenilgisinin ardından da sonu Rumlar için felaketle biten bir maceranın yaşanmasına da neden olmuşlardır.

Kaynaklar

- ALAN, Gülbadi: "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, Kayseri, 2001, s. 183-204.
- ARMAOĞLU, Fahir: *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara, 1999.
- ASCHERSON, Neal: *Karadeniz*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, 2002
- AUGUSTİNOS, Gerosimos: *Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, çev. Devrim Evcı, Ankara, 1997
- BARKLEY, Henry C.: *A Ride Through Asia Minor and Armenia*, Londra 1891.
- BEYDİLLİ, Kemal: "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", *Osmanlı Devleti Tarihi, c. I*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1999, s. 65-131.
- BİLGİN, Mehmet: *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*, Trabzon, 2000.
- BİLGİN, Mehmet: *Karadeniz'de Post-Modern Pontuşçuluk*, İstanbul, 2007.
- BIJİŞKYAN, P. Minas: *Pontus Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1998.
- BOZKURT, Gülnihal: *Alman ve İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996.
- BRYER, Anthony: "The Pontic Greeks Before the Diaspora" *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, Aldershot, 2002, s. XXI-XL.
- BRYER, Anthony: "The Crypto-Christian of The Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900*, Varioum Reprints, London, 1998, XVII. Kısım, s. 13-67.
- BRYER, Anthony: "Nineteenth Century Monuments in the City and Vilayet of Trebizond: Architectural and Historical Notes" *The Post-Byzantine Monuments of the Pontos*, Aldershot, 2002, s. 90-129.
- ÇAPA, Mesut: *Pontus Meselesi*, Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele, Ankara, 1993
- DEYROLLE, Théophile: *1869'da Trabzon'dan Erzurum'a Seyahat*, çev. Reşat Ekrem Koçu, İstanbul, (trsz)
- EMİROĞLU, Kudret: "Dünyadan Bakınca Trabzon" *Bir Tutkudur Trabzon*, haz. İ. G. Kayaoğlu, Ö. Ciravoğlu, C. Akalın, İstanbul, 1997, s. 231-244.
- FALLMERAYER, Jakob Philip: *Doğu'dan Fragmanlar*, çev. Hüseyin Salihoğlu, Ankara, 2002.
- GÜLER, Ali: *Yakın Tarihimizde Pontus Meselesi ve Rum-Yunan Terör Örgütleri*, Ankara, 1995
- HAMİLTON, William J.: *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, vol. I-II*, New York, 1984.
- İLDEM, Arzu Etensel: *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, İstanbul, 2000.
- KARPAT, Kemal H.: *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur: *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Ankara, 2000.

- KÖSE, Osman: *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara, 2006.
- KINNEIR, John MacDonald: *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*, London, 1818.
- LAYARD, Austen Henry: *Discoveries in The Ruins of Nineveh and Babylon; with Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*, London 1853
- MEEKER, Michael E.: *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus, Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*, İstanbul, 2005
- McCARTY, Justin: *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İstanbul, 1998
- NAKRACAS, Georgios: *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul, 2005.
- MUTLU, Şamil: "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesi'nde Misyoner Okulları" *Karadeniz Tarihi Sempozyumu 25-26 Mayıs 2005*, I, Trabzon, 2007, s. 693-699.
- ORTAYLI, İlber: "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler*, c. I, Ankara, 2004, s.377-387.
- Pontus Meselesi*, Yılmaz Kurt, (Yay. Haz.) Ankara, 1995
- Pontus Meselesi*, Yusuf Gedikli (Yay. Haz.) İstanbul, 2002.
- PROUSIS, Theophilus: "Risky Business: Russian Trade in the Ottoman Empire in the Early Nineteenth Century", *Mediterranean Historical Review*, XX/2, Tel Aviv, 2005, s. 201-226.
- SCHIFFER, Reinhold: *Oriental Panorama, British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam, 1999.
- SMITH, Eli: *Researches of the Rev. E. Smith and H. G. H. Dwight in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor*, I-II, New York, 1833
- SONYEL, Salahi R.: *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*, Ankara, 1993.
- ŞİMŞİR, Bilal N.: *British Documents on Ottoman Armenians*, vol. I (1856-1880), Ankara, 1982
- ŞİŞMAN, Adnan: *XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara, 2006.
- SOUTHGATE, Horatio: *Narrative of A Tour Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia*, Vol. I, London, 1840.
- SAYDAM, Abdullah: "XIX. Yüzyılda Trabzon'un Ticari Önemi ve Ulaşım Sektörü" *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyet*, Trabzon, 1998, s. 274-301.
- ŞAŞMAZ, Musa: "Alfred Biliotti'nin 1885'teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetinde Eğitimin Durumu, *Tarih ve Toplum*, 163/1997, s.41-53.
- TELLİOĞLU, İbrahim: *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon, 2004.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin: "Trabzon", *İA*, c. XIII/I, İstanbul, 1974, s. 455-477.
- TEXIER, Charles: *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, vol. II, çev. Ali Suat; Latin Harflerine Aktaran Kazım Yaşar Kopruman, sad. Musa Yıldız, Ankara 2002.
- TOZER, Henry Fanshawe: *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London, 1881

- TOURNEFORT, Joseph de: *Tournefort Seyahatnamesi, II. Kitap* ed. Stefanos Yerasimos, çev. Teoman Tuğdoğan, İstanbul, 2005.
- TURGAY, A. Üner: "Trabzon", *Doğu Akdeniz 'de Liman Kentleri*, çev. Gül Çağalı Güven ed. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, D. Quataert, İstanbul, 1994, s.45-73
- TURGAY, A. Üner: "Trade and Merchants in Nineteenth-Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict", *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, ed. B. Braude-B. Lewis, New York, 1982, s.287-318.
- TURGAY, A. Üner: "Ottoman British Trade Through Southeastern Black Sea Ports During the Nineteenth Century", *Economie et Societes dans L'empire Ottoman (fin du XVIIIe- deput du XXe siecle)*, der. J. Louis Bacqué Grammont, P. Dumont, Paris, 1983, s. 297-315.
- WAGNER, Moritz: *Travels in Persia, Georgia and Koordistan*, With Sketches and The Caucasus, vol. II, London, 1856.
- WALPOLE, Frederick: *The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851 Including a Visit to Nineveh*, vol. II, London, 1851.
- YAZICI, Nuri: *Milli Mücadele 'de Canik Sancağı'nda Pontusçu Faaliyetler (1918-1922)*, Ankara, 1989
- YERASİMOS, Stefanos: "Pontus Meselesi (1912-123)", *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İstanbul, 1999, s. 351-425.
- YERASİMOS, Stephane: "La Communaute Grecque de Trabzon Au 19e Siecle" *Cièpò, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi - VII. Sempozyum Bildirileri*, Ankara, 1994, s. 241-267
- YILMAZ, Özgür: *Batılı Seyyahlara Göre Trabzon (1808-1878)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2006
- YILMAZ, Özgür: "Yabancı Kaynaklara Göre 19. Yüzyılda Trabzon Nüfusu" *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, 16-18 Mayıs 2006, (Basılacak)